

СПЕЦІАЛЬНІ
ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ

ЗБІРКА
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЧИСЛО 26–27

11.09.2015
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ

ЗБІРКА
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

до 80-річчя доктора історичних наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата
Державної премії України в галузі науки і техніки

Марії Федорівни Дмитрієнко

ЧИСЛО 26–27

КИЇВ–2015

Олексій Бакалець

**ІВЧИНСЬКИЙ СКАРБ 1976 р.
СРІБНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОНЕТ
КІНЦЯ ХІV — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХVІ ст.
ІЗ ФОНДІВ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Виявлення та детальний аналіз скарбів монет має неоціненне значення для вивчення економічного розвитку певного регіону. Досліджуючи грошовий обіг на теренах Поділля в другій половині ХІV–ХVІ ст., автор проаналізував один із найбільших скарбових комплексів срібних європейських монет кінця ХІV — першої третини ХVІ ст. із с. Івча Літинського району Вінницької області.

Після падіння Галицько-Волинської держави, 1349 р. польський король Казимир ІІ Великий (1333–1370 рр.) захопив Галичину й частину Волині. Більшість волинських земель перейшли під владу Литви. 1370 р. володарем цих земель став Людовік Угорський (1370–1382 рр.), дочка якого, дружина литовського князя Ягайла й королева Польщі Ядвіґа, 1387 р. остаточно приєднала Галичину до земель Польщі. Литовський князь Ольгерд відвоював у Золотої Орди в 1362–1363 рр. Київщину, Чернігівщину та Поділля.

Із 1300 р. до 1419 р. на Галичині, Волині, Поділлі, Київщині в грошовому обігу перебувають срібні празькі гроші чеських королів. Вони виготовлялися зі срібла 938-ї проби, важили 3,7 г і мали діаметр близько 29–30 мм. Згодом їхня вага зменшилася до 2,6–2,7 г, а частка срібла — майже на 40%. Карбування празьких грошів після Вацлава ІІ (1278–1305 рр.) продовжували Ян ІІ Люксембург (1310–1346 рр.), Карл І (1346–1378 рр.) і, особливо в значних розмірах, Вацлав ІV (1378–1419 рр.). Вони зустрічаються часто в подільських скарбах поряд із західноєвропейськими монетами ХІV–ХVІ ст., переважно в обрізаному вигляді й сильно потерті¹.

Розмінними монетами празького гроша стали півгроші з гербом Галичини й написом «moneta Russie» (1337–1403 рр.), карбовані Казимиром ІІ, Людовіком Угорським, Владиславом Опольським, Владиславом Ягайлом (вага монет складала 1,12 г, розмір — 18–19 мм, проба срібла — 875), та мідні монети — пули (1351–1388 рр.), які використовувалися як дрібні розмінні монети для міської торгівлі². Окрім галицького та молдавського півгрошів, у

¹ Бакалець О.А. Нові знахідки празьких грошів ХІV–ХV ст. на території Поділля // Вісник Черкаського національного університету: історичні науки та джерелознавство. — Черкаси, 2014. — Вип. 23. — С. 80–90.

² Дорофієва Н.В., Комаринська З.М. З історії грошей України. — К.–Львів, 2000. — С. 47–48.

80–90-х рр. XIV ст. у грошовому обігу Поділля з'являються «подільські півгрошики» князя Костянтина Коріатовича (1380–1388 рр.)³.

Як свідчить аналіз скарбового матеріалу, виявленого на території Галичини, Волині й Поділля, у кінці XIV ст. у грошовому обігу перебували також литовські срібні денарії. На монеті, яку карбував у 1384–1388 рр. литовський князь Вітовт у Луцьку, було зображено спис і литовський герб «Колюмна». Спершу вони важили 0,35 г (срібла — 0,085 г), згодом їхня вага знизилася до 0,3 г (0,07 г)⁴.

У другій половині XIV — середині XVI ст. частина українських земель, зокрема й Поділля, входила до складу Великого князівства Литовського. Але після укладення Кревської унії 1385 р. між Польським королівством та Великим князівством Литовським на грошовому ринку Поділля срібний празький гріш, подільський півгріш, руський (галицький) грошик витісняються монетами переважно польського та литовського карбування.

Із середини XV ст. посилюється польський вплив на соціально-економічний розвиток подільських земель. З грошового ринку витісняються угорські, молдавські, німецькі, чеські, татарські монети. Основними грошовими одиницями стають срібний гріш та півгріш краківського, литовського, гданського, пруського карбування доби польських королів династії Ягеллонів: Владислава II Ягайла (1386–1434 рр.), Владислава III (1434–1444 рр.), Казимира IV Ягеллончика (1446–1492 рр.), Яна Ольбрахта (1492–1501 рр.), Олександра Ягеллончика (1501–1506 рр.), Сигізмунда I Старого (1506–1548 рр.).

На думку українського нумізмата Р. Шуста, польські гроші вперше почали карбувати 1367 р. за правління Казимира III Великого (1333–1370 рр.), але найбільші їхні емісії з'явилися за часу правління Сигізмунда I Старого (1506–1548 рр.)⁵.

Польща, ведучи активну боротьбу з Литвою, Московським князівством, Кримським ханством, 1569 р. укладає політичну унію з Великим князівством Литовським. Сигізмунд II Август фактично стає володарем Речі Посполитої, його влада поширюється на Польщу, Литву, Україну, Білорусь, частину Прибалтики, Пруссію.

Яскравим зрізом економічного життя, грошового обігу на Поділлі кінця XIV — першої третини XVI ст. є Івчинський скарб, який зберігається у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі — ВОКМ)⁶.

³ Саввов Р.В. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича // Львівські нумізматычні записки. — Львів, 2013. — Ч. 8. — С. 10–17.

⁴ Скоморович І.Г., Реверчук С.К., Малик Я.Й. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник / Під ред. С.К. Реверчука. — К., 2004. — С. 121.

⁵ Шуст Р.М. Гріш // Енциклопедія історії України / Під ред. В.А. Смолія. — К., 2004. — Т. 2: Г–Д. — С. 208.

⁶ Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею, КВ 20237, Н 7802–10249 (Акт передачі № 398 за 1976 р.).

Скарбовий комплекс був виявлений 1976 р. у с. Івча Літинського району Вінницької області під час земляних робіт на глибині 2,7 м. Він нараховує 2447 срібних грошів та півгрошів Польщі, Пруссії (лен Польщі), Великого князівства Литовського, Священної Римської імперії.

За нашими підрахунками, вага знахідки становить близько 3 кг 966 г. Якщо польський коронний талер Сигізмунда I 1533 р. важив близько 30 г срібла 875 проби та дорівнював 30 грошам (золотий дукат — 42 грошам), то можна підрахувати, що в досліджуваному скарбі міститься грошів та півгрошів на суму 44 талери (210 грошів — 7 талерів, 2237 півгрошів (1118 грошів) — 37 талерів). Того часу це була досить значна сума.

У скарбі домінують срібні гроші (155 екз., 6,33%) та півгроші (1119 екз., 45,72%) польського короля Сигізмунда I Старого — разом 1264 одиниці (51,65%), переважно 10–30-х рр. XVI ст. Вага гроша польського карбування коливається між 1,93–2,06 г, діаметр становить 2–2,1 см, гданського карбування — 1,76–2,25 г, діаметр — 2 см, проба срібла — 375. Загальна вага монет цього правителя — 2238 г (56,42%).

У Івчинському скарбі присутні 145 грошів Сигізмунда I Старого 1506–1539 рр. та 65 грошів Альбрехта II Бранденбурзького 1532–1539 рр. карбування. Загальна вага 210 грошів (середня вага 1 гроша становить 2,05 г) складає близько 430 г.

Згідно з проведеною грошовою реформою 1526–1528 рр. Сигізмундом I (автор реформи — Йост Людовік Децій), передбачалося уніфікувати польську, литовську та пруську монетні системи. Скориставшись своїми привілеями, король позбавив права монетної регалії міста Гданськ, Ельблонг, Торунь і пруського герцога Альбрехта Бранденбурзького.

У досліджуваному скарбі наявні переважно гроші та півгроші Сигізмунда I, які після відкриття 1529 р. у Торуні єдиного коронного монетного двору та закриття краківського були відкарбовані в новій монетарні. Окрім цього, тут протягом 1529–1535 рр. король випускав значну кількість срібних денаріїв, шелягів, трояків, шостаків, талерів (1533 та 1540 рр.) та 1643 золоті дукати, але вони в даному скарбі відсутні⁷.

У Польщі один гріш складався з 2 півгрошів, 6 третяків, 18 денаріїв, а 30 грошів дорівнювали одному польському злотому чи талерові. У Великому князівстві Литовському один гріш прирівнювався до 10 денаріїв (пенязів). Пізніше, після грошової реформи Стефана Баторія в 1578–1580 рр., було проведено уніфікацію польської та литовської монетних систем за розмірами, пробом срібла та вагою⁸.

Другу велику групу в скарбі складають 866 (35,39%) півгрошів польського короля Олександра Ягеллончика початку XVI ст. Їхня загальна вага

⁷ Шуст Р.М. Нумізмати́ка. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. — К., 2007. — С. 104–105.

⁸ Там само. — С. 208.

становить 1056 г (26,62%). Вага однієї монети коливається від 0,9 до 1,24 г, діаметр — від 17,5 до 19 мм, проба срібла — 375 (див. додатки, табл. 1).

Третє місце в скарбі за кількістю монет займають 189 (4,42%) срібних коронних півгрошів короля Яна Ольбрахта (1492–1501 рр.), відкарбованих без датування (фонди ВОКМ, СФ 6337–6525). Їхній діаметр складає 1,7–1,8 см, вага — 0,89–1,2 г, загальна маса — 177,6 г.

На четвертому місці у скарбі знаходяться 65 грошів (2,7%), відкарбованих 1532–1539 рр. за часів правління герцога Пруссії (лен Польщі) Альбрехта Бранденбурзького (1525–1568 рр.). Загальна маса цих тезаврацій складає 130 г. На аверсі гроша в центрі зображений орел — герб Пруссії, по середині якого — корона й літера S, по колу — кругова легенда «ALBREXT* MAR* BRANDVX* PRVSS» («Альбрехт — маркграф Бранденбурга і Пруссії»). На реверсі зображено портрет Альбрехта з бородою, голову повернуто вправо, навколо — кругова легенда «IVSTVS* EX* FIDE*VIVIT* 1538» (назва монетного двору й дата карбування).

Монети часу правління Казимира IV Ягеллончика представлені в скарбі 55 півгрошами (2,24%) другої половини XV ст. (фонди ВОКМ, СФ 6282–6337). Вага однієї монети коливається від 0,97 до 1 г (загальна вага становить 54 г), діаметр — 19–20 мм, проба срібла — 375. На аверсі монети в центрі зображена корона, зверху над нею — хрест, дві зірки, по колу — кругова легенда «REGIS POLONIA» («Королівство Польща»). На реверсі півгроша в центрі — орел, герб Польщі, навколо — кругова легенда «MONETA KAZIMIRI» («Монета Казимира»).

На шостому місці за кількістю монет у знахідці стоять 6 півгрошів (0,24%) Владислава II Ягайла. Вони всі різні за зображеннями та вагою: 1) 1,25 г; 2) 1,32 г; 3) 1,37 г; 4) 1,38 г; 5) 1,65 г; 6) 1,53 г. Їхня загальна вага складає 8,5 г. Діаметр монет становить 20–22,5 мм, проба срібла — 375. На аверсі монети в центрі зображена корона, зверху над нею — хрест, по колу — кругова легенда «MONETA WLADUSLAI» («Монета Владислава»). На реверсі півгроша в центрі — орел із розпростертими крилами, герб Польщі, навколо — кругова легенда «REGIS POLONIA» («Королівство Польща»).

По одній монеті (0,04%) у скарбовому комплексі представлені сілезький (свідницький) срібний півгріш імператора Священної Римської імперії Людовіка II (вага монети 0,9 г, діаметр — 17,5 мм (фонди ВОКМ, СФ № 55611) та солід Сигізмунда I, пруського карбування, вагою 0,35 г. Свідницькі півгроші, які з'явилися на землях Польської держави 1517 р. в умовах проведення грошової реформи 1526–1528 рр., викликали протест Сигізмунда I. 1526 р. він звернувся до сілезьких князів із вимогою припинити карбування легких монет і не поширювати їх на польських землях.

Коронний сейм заборонив обіг півгрошів на своїх землях, розпочав вилучення їх із території Великопольщі та Мазовецького князівства, а також

для перекарбування наказав відкрити 1529 р. у м. Торуні монетний двір. Тому в скарбах Поділля свідницькі півгроші зустрічаються досить рідко⁹. Проаналізуємо за державами-емітентами та роками карбування монети Івчинського скарбу.

Польща: Владислав II Ягайло (1386–1434 рр.), півгроші — 6, недатовані; Казимир IV Ягеллончик (1447–1492 рр.), півгроші — 55, недатовані; Ян Ольбрахт (1492–1501 рр.), півгроші — 189, недатовані; Янчик (1501–1506 рр.), півгроші — 143, стерті; Олександр Ягеллончик (1506–1548 рр.), гроші: 1527 — 7, 1528 — 5, 1529 — 7, гроші князівства Глиговське — 2, недатовані, 1506 — 2, 1535 — 4, 1536 — 2; півгроші: 1507 — 25, 1508 — 32, 1509 — 141, 1510 — 136, 1511 — 92, 1512 — 106, 1513 — 94, 1514 — 70, 1515 — 28, 1516–1528 — 252; соліди: 1529 — 1.

Велике князівство Литовське: Сигізмунд I Старий (1506–1548 рр.), гроші: 1535 — 4, 1536 — 2.

Пруссія (лен Польщі): Сигізмунд I Старий (1506–1548 рр.), гроші: 1528–1530 — 27, 1533 — 14, 1534 — 19, 1535 — 3; гроші, карбовані в Данцигу: 1530 — 1, 1531 — 19, 1532 — 18, 1533 — 7, 1534–1535 — 7, 1535 — 6; 1538 — 1, 1539 — 1, гроші стерті — 3; солід — 1529 — 1.

Пруссія (лен Польщі): Альбрехт II (1525–1568 рр.), гроші: 1532 — 12, 1533 — 10, 1534 — 13, 1535 — 4, 1537 — 4, 1538 — 2, 1539 — 10.

Священна Римська імперія: Людовік II, півгроші: 1526 — 1.

Отже, найдавнішими монетами Івчинського скарбу є півгроші Владислава II Ягеллончика кінця XIV ст., наймолодшими — гріш Гданська 1539 р. (доба Сигізмунда I Старого) та гріш Пруссії 1539 р. (доба Альбрехта II).

Справді, наукова вартість Івчинського скарбу надзвичайно велика, бо:

- це один із найбільших за кількістю срібних монет (2447 екз.) та загальною масою (близько 4 кг) скарб європейських монет кінця XIV — першої третини XVI ст., знайдений на території Вінницької області;

- скарбовий комплекс, термін накопичення якого складає 153 роки, яскраво ілюструє основні номінали та країни-емітенти грошового ринку Польщі, Великого князівства Литовського й, зокрема, Поділля;

- вивчення ваги, діаметра, проби металу, збереження кожної монети демонструє стан розвитку економіки, ринкових відносин, техніки карбування монет, дотримання метричних норм у Великому князівстві Литовському та Польському королівстві;

- скарб складається на 97,3% зі срібних грошів та півгрошів 5 польських королів і литовських князів династії Ягеллонів: Владислава II Ягайла, Казимира IV Ягеллончика, Яна Ольбрахта, Олександра Ягеллончика, Сигізмунда I Старого. Лише 65 грошів (2,7%) відкарбовані за часу правління герцога Пруссії (лен Польщі) Альбрехта Бранденбурзького, свідницький півгріш Людовіка II та солід (1/3 гроша) Пруссії (лен Польщі);

⁹ Там само. — С. 102–103.

- у комплексі чітко прослідковуються зміни в оформленні аверсу та реверсу, легенд монет, удосконалення техніки карбування за досить значний відрізок часу, вплив монетних реформ на якість і пробу срібних грошей;

- у скарбі домінують срібні гроші та півгроші польських королів Сигізмунда I Старого 10–30-х рр. XVI ст. та Олександра Ягеллончика початку XVI ст.;

- у скарбовому комплексі не виявлено традиційних для досліджуваного періоду празьких грошів Вацлава IV і галицьких (руських) півгрошників Владислава II Ягайла кінця XIV — початку XVI ст. карбування Львівського монетного двору.

Таким чином, Івчинський скарб срібних європейських монет 1976 р. був захований у землю в кінці 30-х рр. XVI ст. місцевим шинкарем, купцем чи шляхтичем. Знахідка яскраво ілюструє всю гамму грошового обігу на Поділлі в кінці XIV — першій третині XVI ст. і ще раз переконує в тому, що в досліджуваній період панівними на грошовому ринку українських земель і Поділля залишалися монети, відкарбовані на монетних дворах Польського королівства, Великого князівства Литовського та Пруссії.

Додатки

Таблиця 1

Монетна стопа литовських монет
часу Олександра Ягеллончика (1501–1506 рр.)

Назва монет	Кількість монет з 1 гривні срібла	Штук на 1 гріш	Вага (г)	Проба срібла	Вміст срібла	Вартість 1 лит. гроша	Вартість у польск. грошах	Співвідн. лит. гроша до польск. гроша
гріш	64	1	2,989	375	1,121	1,121	1,452	1:1,45
півгріш	154	2	1,242	375	0,466	0,932	0,604	1:1,21
денарій	576	10	0,332	250	0,083	0,830	0,107	1:1,80

Склад Івчинського скарбу 1976 р.
із Літинського району Вінницької області

Таблиця 2

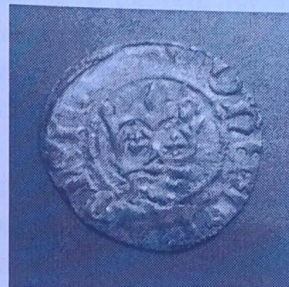
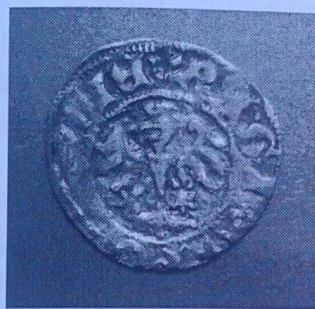
Номинал	Вага	Рік карбування	Метал, проба	Правитель, країна	Кількість (екз.)
Гріш		Недатований	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща, князівство Глиговське	2
Гріш		1506	Срібло	Сигізмунд I, Польща, князівство Глиговське	2
Гріш		1535	Срібло	Сигізмунд I, Велике князівство Литовське	4
Гріш		1536	Срібло	Сигізмунд I, Велике князівство Литовське	2
Гріш		1527	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	7
Гріш		1528	Срібло	Сигізмунд I, Польща	5
Гріш		1529	Срібло	Сигізмунд I, Польща	7
Гріш		1530	Срібло, 375	Сигізмунд I, Пруссія	1
Гріш		1531	Срібло	Сигізмунд I, Пруссія	19
Гріш		1528–1730	Срібло	Сигізмунд I, Пруссія	27
Гріш		1531	Срібло, 375	Сигізмунд I, Данциг	19
Гріш		1532	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	18
Гріш		1533	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	7
Гріш		1534	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	5
Гріш		1535	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	8

Гріш		1538	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	1
Гріш		1539	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	1
Гріш		153?	Срібло	Сигізмунд I, Данциг	3
Гріш		1532	Срібло, 375	Альбрехт, Пруссія	12
Гріш		1533	Срібло	Альбрехт, Пруссія	10
Гріш		1534	Срібло	Альбрехт, Пруссія	13
Гріш		1535	Срібло	Альбрехт, Пруссія	4
Гріш		1537	Срібло	Альбрехт, Пруссія	4
Гріш		1538	Срібло	Альбрехт, Пруссія	2
Гріш		1539	Срібло	Альбрехт, Пруссія	10
Півгріш		1386–1434	Срібло, 375	Владислав II Ягайло, Польща	6
Півгріш		1447–1492	Срібло, 375	Казимир IV Ягеллончик, Польща	55
Півгріш		1492–1501	Срібло, 375	Ян Ольбрахт, Польща	189
Півгріш		1526	Срібло, 250	Людовік II, Священна Римська імперія	1
Півгріш		Рік ст. 1506–1548	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	143
Півгріш		1507	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	25
Півгріш		1508	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	32
Півгріш		1509	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	141
Півгріш		1510	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	136
Півгріш		1511	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	92
Півгріш		1512	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	106

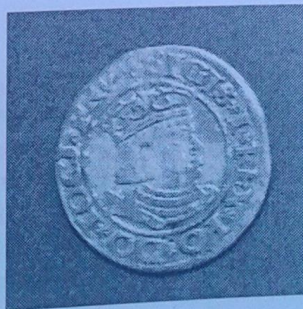
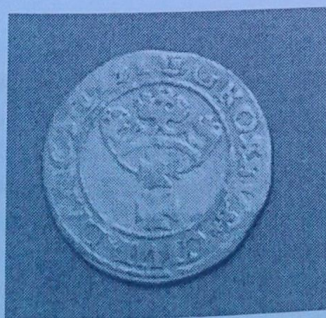
Півгріш		1513	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	94
Півгріш		1514	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	70
Півгріш		1515	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	28
Півгріш		1516–1529	Срібло, 375	Сигізмунд I, Польща	252
Солід		1529	Білон, 250	Сигізмунд I, Пруссія	1
Усього монет:	3966	1378–1539	Срібло	4 країни	2447

Півгріш Владислава II Ягайла (1386–1434 рр.). Недатований

Півгріш Яна Ольбрахта (1492–1501 рр.). Недатований.

Гріш Сигізмунда I Старого (1506–1548 рр.). Данциг, 1531 р.